

**ЛІТЕРАТУРНА КЛАСИКА ЕПОХИ СОЦРЕАЛІЗМУ В
ЕПІСТОЛЯРНИХ ОЦІНКАХ В. СТУСА (П. ТИЧИНА,
М. РИЛЬСЬКИЙ, А. МАЛИШКО, О. ГОНЧАР)**

У статті на матеріалі епістолярної спадщини В. Стуса досліджуються літературно-критичні погляди поета на творчість класиків української літератури доби соцреалізму. Авторка виокремлює й аналізує літературознавчі оцінки доробку П. Тичини, М. Рильського, А. Малишка, О. Гончара.

Ключові слова: епістолярій, літературна критика, творчість, соціалістичний реалізм.

В статье на материале эпистолярного наследия В. Стуса исследуются литературно - критические взгляды поэта на творчество классиков украинской литературы эпохи соцреализма. Автор выделяет и анализирует литературоведческие оценки произведений П. Тычины, М. Рылского, А. Малышко, О. Гончара.

Ключевые слова: эпистолярий, литературная критика, творчество, социалистический реализм.

In the article the specificity of V. Stus's literary-critical views about works of the classics of Ukrainian literature of socialist realism are traced through the analysis of his epistolary heritage. The author distinguishes and analyses peculiar features of the poet's vision of the works of P. Tychyna, M. Ryl's'kyi, A. Malyshko, O. Honchar.

Key words: epistolary, literary criticism, creation, socialist realism.

Епістолярна творчість В. Стуса є одним з основних джерел аналітичного розуміння його творчості. Листи практично не містять фактажу особистого життя, натомість акумулюють у собі глибокий аналіз атмосфери часу, оцінку фактів літературного життя, реакцію на політичні події, демонстрацію широкого кола інтересів: літературна філософія, мистецтво, мовознавство, музика тощо. Кореспонденції поета, перевершивши рівень звичайного, буденного листування, вибудували «...систему дзеркал, в яких відображується багатогранна індивідуальність поета» [3, с. 230]. Листи дають змогу дослідити добірне коло читацьких інтересів митця, демонструють рівень осмислення прочитаного, об'єднуючи невеликі за обсягом літературні есе, різноманітні побіжні нотатки, міркування, здобуті на основі особистого життєвого досвіду.

Серед масиву епістолярних роздумів В. Стуса про спадщину українського письменства виокремлюються літературно-критичні сентенції

про твори представників провідного літературного напрямку радянської доби – соціалістичного реалізму. У той час визначальними у творчості літераторів вважалися позаестетичні принципи партійності як абсолютизованого критерію класової доктрини марксизму-ленінізму, звульгаризованої народності, пролетарського інтернаціоналізму тощо. Єдиним мірилом письменства визнавалися тези марксизму-ленінізму, з якими звіряли істинність творів класиків та сучасників, талант письменників [4, с. 423]. Загалом до цієї літератури в епістолярії поета простежується негативне ставлення, що, очевидно, було зумовлено псевдохудожньою унітарністю соцреалістичного напрямку. На переконання В. Стуса митець не мав права на слабкодухість, адже талант це надто примхливий дар, який потрібно плекати всупереч спокусам, намагаючись зберегти свою автентичність. Такий еталон був визначальним, як у підході до власної творчості, так і в судженнях про літературну спадщину інших письменників.

Окремі аспекти літературно-критичних сентенцій В. Стуса про представників літературної класики епохи соцреалізму були об'єктом наукового аналізу у дослідженнях М. Жулинського [1], М. Коцюбинської [2;3], В. Просалової [7], Л. Ромащенко [8], В. Яременка [14] та ін. Попри те дослідження епістолярію поета як джерела вивчення його літературно-критичних поглядів все ще знаходиться в припочатковому стані.

Доба соцреалізму в епістолярії В. Стуса представлена іменами П. Тичини, М. Рильського, А. Малишка, О. Гончара. Не всі названі літератори мали еквівалентне висвітлення в його листах. Спорадичні згадки про письменників-соцреалістів наявні окремими вкрапленнями й, головне, сфокусовані на літературно-критичних міркуваннях про їхній творчий доробок та особистісні риси.

Епістолярні сентенції щодо поетичної постаті П. Тичини трапляються у різночасових листах В. Стуса. До творчості класика він мав амбівалентне ставлення. Саме Тичині присвячена розлога літературознавча праця «Феномен доби (сходження на Голгофу слави)», в якій В. Стус проаналізував причини його творчого злету та падіння. Зосередившись на трагедії геніального попередника, що стала своєрідним застереженням, В. Стус зумів обстояти свою ідентичність та зберегти поетичний талант. У листі до Л. Лук'яненка від 9.11.1977 р. В. Стус занотував оцінку згаданої статті літературознавцем від КДБ – А. Каспруком: «У своєму блюзнірстві Стус доходить до того, що говорить про поетичну смерть Тичини періоду 30-х років і до кінця життя» [5, с. 123]. Таким чином, офіційні органи влади звинувачували В. Стуса в спробах нав'язати читачам антирадянські націоналістичні погляди й уявлення про творчість П. Тичини.

Листи засвідчують, що в роки ув'язнення В. Стус знову виявляв активне зацікавлення творчим доробком П. Тичини. Це, зокрема, проявлялося в проханнях до дружини переписати той чи інший вірш поета, а також у здійсненому на сторінках епістолярію порівняльному аналізі окремих поезій П. Тичини та варіантів їхніх російськомовних перекладів.

Прибувши на Колиму та ще не маючи власного читива, В. Стус взявся до опрацювання місцевих бібліотечних фондів. Приємно здивувала поета наявність майже усіх збірок Тичини і широкий обсяг поетичного корпусу у виданні із серії «Библиотека поэта». Російськомовний варіант віршів автора не справив враження на В. Стуса: «читати – не дуже відродно. Поет бозна-скільки втрачає в перекладах – треба сказати, не завжди старанних» [11, с. 95]. Значно пізніше в епістолах до дружини від 16.05.1981 р., при порівнянні автентичних та російських перекладів віршів Тичини, В. Стус беззастережно віддавав перевагу варіантам рідною мовою і, як висновок, написав: «Звичайно, мені трохи не до вподоби оця досконалість краси – у автора. Шліфуючи, рафінуючи – збіднює. Фуга веселого безуму – славно, славно.... Форма мислення, форма нового почування – ось радість – читати поета» [12, с. 365]. Отже, В. Стус сміливо висловлював власну оригінальну, несуголосну з офіційною критикою, думку. Визнаючи феномен П. Тичини, він болісно переживав факт неспроможності поета протистояти владному режимові й розглядав його як крах поетичного таланту та творчої ідентичності митця.

Діаметрально протилежні епістолярні характеристики літературної постаті М. Рильського. Його творчим доробком В. Стус захоплювався ще у студентські роки й залишився вірним своїм поглядам до кінця життя. Зокрема, поетові присвячена рання літературознавча розвідка «Поезія третьої весни», в якій В. Стус проаналізував період «третього цвітіння» поета, «пору найдорожчої юності, пору лагідного мінору» [10, с. 160], цим самим проявивши своє юнацьке щире захоплення талантом М. Рильського. У листах знайшли віддзеркалення як літературознавчі думки, так і розмірковування про життєві перипетії видатного класика соцреалізму. Так, наявний схвальний відгук В. Стуса на присудження Рильському Ленінської премії: «Просто приємно, що цією премією відзначені Довженко і Рильський. Його малесенька збірочка «Голосіївська осінь» – дуже тепла і дуже талановита» [9]; зафіксовано реакцію на звістку про смерть М. Рильського: «Смерть Рильського ... дуже вразила. Я його не колись дуже любив. Я його любив. Страшно то все» [11, с.34].

Перебуваючи у таборах, В. Стус через листи намагався передати синові своє захоплення віршами М. Рильського, давав практичні поради щодо вивчення його творчості. Наприклад, радив читати як окремі найбільш вдалі вірші, так і застосовувати інший метод вивчення творчості – читати за збірками, не виокремлюючи віршів. При використанні першого – пропонував зосередитися на поезіях «Ластівки літають, бо літається», «На білі гречки впали роси», «Яблука допіли, яблука червоні», «Вже червоніють помідори» та ін. бо сам «колись був закоханий у ці вірші» [12, с. 423]. При читанні Рильського за збірками рекомендував звернути увагу на такі як поезії «Крізь бурю і сніг», «Синя далечінь», «Тринадцята весна», оскільки в них, на думку Стуса, «дуже багато – прегарних віршів» [12, с. 423]. Аналіз епістолярних рефлексій митця дозволяє стверджувати, що В. Стус високо цінував

творчість поета, любов до якого зумів пронести зі студентських років та уберегти в зрілому віці. Позитивній оцінці творчості на заваді не став навіть той факт, що М. Рильський свого часу проголосив активне сприйняття радянської дійсності і був долучений до числа офіційних радянських поетів, завдяки чому чи не єдиний з неокласиків уникнув сталінської репресивної машини. Проте В. Стус не засуджує Рильського, а сприймає як жертву обставин, яка не зуміла з них виборсатись.

Серед масиву епістолярного літературно-критичного інформаційного потоку виділяються своєрідні поодинокі згадки про А. Малишка. У житті та творчості В. Стуса він був непересічною постаттю й відіграв знакову роль у процесі його становлення як поета. Так, А. Малишко першим із середовища київських митців привітав із творчим дебютом тоді ще маловідомого молодого вчителя. Такі непересічні події блискавично віддзеркалилися у кореспонденціях В. Стуса. Зокрема, у листах до Б. Дорошенка та В. Дідківського, поет піднесено сповіщає про те, що 5 грудня одержав поздоровчу телеграму від А. Малишка та Л. Забашти, в якій його вітали з «чудовими віршами». Разом із тим в епістолярії В. Стуса зафіксовано наявність ще одного листа від Л. Забашти, написаного за дорученням А. Малишка, із обіцянками допомоги у разі спроби друкуватися в «товстих» журналах. Незабаром висловлені слова підтримки матеріалізувалися у конкретні дії. Адже саме за їхнього сприяння у 1959 р. на шпальтах «Літературної газети» була надрукована перша добірка віршів молодого поета. До того ж поряд із віршами В. Стуса було опубліковано позитивний відгук А. Малишка на перші проби пера поета-початківця, в якому підкреслювалася «своєрідність підходів до явищ життя і вміння узагальнювати ліричні роздуми (а не говорити про них загально)». «Думка і художній образ часто живуть у нього органічно, воєдино злиті, форма вірша чітка і виразна. Добре знання мови визначає загальну культуру цього молодого здібного літератора» [6], – Малишко. З приводу цього літературного факту В. Стус писав: «Що, окрім вдячності за щире людську участь можу я відчувати, побачивши перші свої друковані речі?» [13, арк. 2].

Саме А. Малишкові, якого В. Стус сприймав як старшого та мудрого порадики, був адресований лист, де він гостро виклав свої наболілі роздуми про національну трагедію українців. Цей лист-воляння, лист-протест був викликаний процесами русифікації, що полонили всю Україну і в майбутньому могли «привести до згуби цілої духовної одиниці людства» [10, с. 371-372]. Проте, не одержавши відповіді, через два місяці В. Стус пише ще один лист, в якому просить вибачення за попередній, «на котрий я, мабуть, не мав жодного права» [11, с. 29]. З листів В. Стуса вимальовується сприйняття ним постаті А. Малишка не стільки як колеги-літератора, а насамперед старшого наставника, який здатен зрозуміти та підтримати у найболючіших питаннях. Очевидно, через це літературно-критичний аналіз творчого доробку останнього не знайшов належного висвітлення в епістолярній спадщині митця.

Листи свідчать про неоднозначне ставлення В. Стуса до творчості ще одного визнаного класика української літератури – О. Гончара. Хоча згадок про письменника в листах не надто багато, наявні спорадичні вкраплення, все ж вони дозволяють простежити еволюцію літературно-критичних поглядів поета. У ранніх кореспонденціях В. Стус висловлював зацікавлення новинками прозаїка, схвально відгукувався про виданий у 1968 р. роман «Собор». На противагу офіційній критиці, яка майже 20 років сприяла замовчуванню роману та розглядала його як творчу невдачу автора, В. Стус був переконаний, що це «новий щабель» в українській літературі. У листі до В. Чорновола поет повідомив, що «злецький роман Гончара» викликав жваве обговорення та офіційну критику в Спілці письменників. Провладні «погонажні блудознавці» (так Стус назвав критиків-літературознавців, що любіювали інтереси влади) П. Моргаєнко та Л. Суярко, використовуючи псевдоніми, здійснили спробу розгромити роман, проте втілити намір їм завадив авторитетний український літературознавець Л. Новиченко [11, с. 376].

Значно пізніше у листі до дружини й сина від 1.06.1981 р. засвідчено зміну поглядів В. Стуса на творчість О. Гончара. Так, автор не сприймає прози письменника, бо його твори, як і «українська проза – вся схожа на бабусину розповідь, як вона дівкою була» [12, с. 376], натякаючи на формальну застиглість та «вчорашність». Водночас В. Стус поцінював літературознавчі статті О. Гончара. У епістолі до дружини від 10.08.1981 р. Стус-критик підкреслив, що читав літературознавчі праці прозаїка із задоволенням через наявність «феномену, а не змісту» [11, с. 393]. Отже, В. Стус, визнаючи природний талант митця, не сприймав соцреалістичної тематики у його творчості. Очевидно, останнє все ж було для Стуса визначальним, адже, якщо про М. Рильського В. Стус писав із співчуттям, то О. Гончара він сприймав як зрадянзованого класика, який вихолощує письменницький дар та збивається на патетику й риторику.

Аналіз епістолярної спадщини В. Стуса виявляє фокусування його уваги на творчості класиків української літератури доби соцреалізму, зокрема П. Тичини, М. Рильського, А. Малишка, О. Гончара. Водночас літературно-критичний розгляд їхнього доробку у листах митця спорадичний та неоднозначний. Найбільшою перманентністю та позитивністю відзначається бачення ним літературної постаті М. Рильського. Попри своє безкомпромісне ставлення до офіційних радянських поетів критик акцентує увагу насамперед на величезному таланті митця, а загравання із владним режимом виправдовує непереборними обставинами. У цьому контексті різко дисонують епістолярні розмірковування В. Стуса про еволюцію літературних творів й письменницьких постатей П. Тичини та О. Гончара. Так, визнаючи їхній літературний хист, критик, водночас безапеляційно утверджує думку, що він цілком вихолощується заідеологізованими тенетами соцреалізму. Специфічністю відзначаються епістолярні роздуми В. Стуса про особистість А. Малишка. У листах фактично не знайшло висвітлення літературно-

критичне бачення творчості останнього. Наявні вкраплення передовсім демонструють сприйняття В. Стусом А. Малишка як старшого наставника, колеги й до певної міри лобіста своїх поетичних амбіцій. Це, очевидно, зумовило відсутність чітко визначених епістолярних оцінок власне творчого доробку класика. Таким чином, листи дозволяють констатувати, що при загальному негативному ставленні до соцреалізму, В. Стус все ж диференційовано оцінював творчість різних його представників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жулинський М. Слово і доля: навч. посібн. / Микола Жулинський. – К.: А.С.К., 2002. – 642 с.
2. Коцюбинська М. «На цвинтарі розстріляних ілюзій...» / Михайлина Коцюбинська // Слово і Час. – 1990. – №6. – С.21–32.
3. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса / Михайлина Коцюбинська // Стус В. Твори: у 4 т., 6 кн. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.6 (додатковий). – Кн. 2: Листи до друзів та знайомих. – С.218–240.
4. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / [автор-укладач Ю.І. Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т.2. – 624 с.
5. Лук'яненко Л.Г. З часів неволі. Кн. 5.: Одержимі / Л. Г. Лук'яненко. – К.: Тамподек ХХІ, 2012. – 648 с.
6. Малишко А. Доброї путі / Андрій Малишко // Літературна газета. – 1959. – 22 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm>
7. Просалова В. Проблема естетичного самовизначення в літературознавчих студіях В. Стуса / Віра Просалова // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: наук. зб. / [редкол. С. В. Мишанич (відп. ред.) та ін.]. – Донецьк: Вид. Донецького національного університету, 2001. – Вип.6. – С.192–199.
8. Ромащенко Л.І. Василь Стус про українську літературу: традиційне і дискусійне в оцінках (за матеріалами збірки «Листи до сина») / Людмила Ромащенко // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – Донецьк: Норд-Прес, 2008. – Вип.12. – С.361–369.
9. Стус В. Лист до Б. Дорошенка [весна 1960 р.] / Василь Стус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-druziv/>. – Назва з екрана.
10. Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.4. Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита. – 543 с.
11. Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.6 (додатковий). – Кн.2. – Листи до друзів та знайомих. – 263 с.
12. Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.6 (додатковий). – Кн.1. – Листи рідних. – 495 с.

13. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.22. Малишко Андрій Самійлович. – Оп.4. – Спр.200. Лист Стуса до Забашти Л.В. 23 січня 1960. – Арк.2.

14. Яременко В. Покара славою (П. Тичина у прочитанні В. Стуса) / Василь Яременко // Дніпро. – 1993. – №1. – С.110-113.